

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА**

ПОТАПЧУК СВІТЛАНА СЕРГІЇВНА

УДК: 81'373:811.111:811.161.2

**СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНА СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ *ЧИСТИЙ*
В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ**

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

КИЇВ – 2008

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі романо-германської філології Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор

Тищенко Олег Володимирович,

Рівненський інститут слов'янознавства Київського
славістичного університету,
проректор з наукової роботи

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор

Голубовська Ірина Олександрівна,

Інститут філології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри загального мовознавства та
класичної філології

кандидат філологічних наук, доцент

Скубашевська Ольга Станіславівна,

Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
доцент кафедри германського та порівняльного мовознавства

Захист відбудеться “_24_” _червня_____ 2008 р. об __11⁰⁰__ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.15 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9

Автореферат розісланий “_16_____” _травня_____ 2008 р.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

К.Д. Паршак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Мовознавство кінця XX – поч. XXI століття характеризується антропоцентричною спрямованістю на розгляд мовних фактів у тісному зв'язку з етнічною свідомістю, матеріальною та духовною культурою народу, когнітивними структурами мислення та пізнання довкілля (Н. Арутюнова, А. Вежбицька, С. Воркачов, І. Голубовська, В. Карасик, Ю. Степанов). Тому в центрі уваги сучасних досліджень перебуває вербальний образ світу, сформований у свідомості носіїв певної мови, а культурологічна орієнтація стає провідним напрямом праць із когнітивної семантики (Є. Бартмінський, В. Красних, О. Левченко, В. Маслова, І. Ольшанський, О. Опаріна, В. Телія, М. Фабіан).

Зазначений підхід зумовлює необхідність вивчення лінгвокультурних концептів, які становлять сукупність колективних знань про внутрішній світ і ментальний лексикон людини (І. Кононенко, О. Кубрякова, Т. Радзівська, Г. Слишкін, С. Толстая, Г. Яворська, О. Яковлева). До таких семантико-когнітивних утворень належить концепт ЧИСТИЙ, що є ціннісним поняттям, з яким співвідносяться норми морально-етичної і соціальної поведінки людини. Увагу дослідників привертав концепт ЧИСТОТИ в обрядових концептосферах, пов'язаних з очищальною магією, номінацією елементів першобуття, функцією чистих і нечистих місць, сприятливих і несприятливих днів календаря (О. Тищенко); об'єктом спостережень були конкретні предмети та явища, з якими асоціювались уявлення про *чистоту* і *нечистоту* в східнослов'янському фольклорі (О. Юдін); робились також спроби дослідження концепту ЧИСТОТИ у сучасній російській мовній свідомості та в історичній перспективі (Є. Фаріно, О. Яковлева); розглядались опозиції *чистого/брудного* у творах Г. Сковороди (Л. Софронова). Проте концепт ЧИСТИЙ ще не був об'єктом зіставно-типологічного висвітлення у неблизькопоріднених мовах. Саме такий міжмовний аспект вивчення концепту ЧИСТИЙ сприятиме виявленню особливостей культурних домінант різноетносних мовних особистостей, а також специфіки устрою внутрішнього, ментального світу представників певних етнічних спільнот.

Актуальність теми дисертації зумовлена спрямуванням сучасних лінгвістичних студій на дослідження мови як засобу відображення національної ментальності, культури, світобачення, зокрема на розгляд лінгвоаксіологічних категорій в аспекті їх концептуально-семантичної й структурної організації (у плані первинної та вторинної номінацій) у неблизькопоріднених мовах. Важливим є поєднання зіставно-типологічного і лінгвокультурологічного підходів до аналізу семантико-когнітивних утворень, оскільки міжмовне зіставлення зорієнтоване на встановлення як універсальних закономірностей, так і національно-специфічних розбіжностей у вербалізації та семантичному наповненні

тих ціннісних і етичних понять, до яких належить лінгвокультурний концепт ЧИСТИЙ.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету за напрямом “Мовні, культурні та концептуальні моделі світу германських та слов'янських мов” (тема затверджена вченою радою Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету, протокол № 2 від 28.09.2004 р.). Досліджувана в дисертації проблема є складовою частиною комплексної наукової теми кафедри романо-германської філології РІС КСУ “Структура, семантика та функціонування номінативних одиниць у германських мовах”. Тема затверджена вченою радою РІС КСУ (протокол № 5 від 28.12.2004 р.).

Мета дисертації полягає у зіставно-типологічному аналізі семантико-когнітивної структури концепту ЧИСТИЙ в англійській та українській мовах з огляду на його номінативну та ідеографічну репрезентацію.

Поставлена мета передбачає необхідність вирішення таких **завдань**:

- висвітлити особливості лінгвокогнітивного та лінгвокультурологічного підходів до визначення концепту в сучасному мовознавстві;
- уточнити зміст поняття лінгвокультурного концепту ЧИСТИЙ;
- виявити набір концептуальних і семантичних ознак аналізованого концепту в англійській та українській мовах відповідно до складових його структури – понятійної, асоціативно-образної та ціннісної;
- зіставити семантичні поля концепту ЧИСТИЙ в англійській та українській мовах і визначити його основні семантико-ідеографічні концептосфери;
- проаналізувати аксіологічну маркованість концепту ЧИСТИЙ в англійській та українській картинах світу;
- встановити асоціативні зв'язки концепту ЧИСТИЙ з урахуванням його кореляцій з суміжними концептосферами в англійській та українській мовах.

Об'єктом дослідження є лексико-семантичні засоби вираження концепту ЧИСТИЙ в англійській та українській мовах в ономасіологічному і семасіологічному аспектах.

Предмет дослідження – семантико-когнітивна структура концепту ЧИСТИЙ в єдності понятійної, асоціативно-образної та ціннісної складових.

Джерельною базою дисертації є матеріали словників англійської та української мов (тлумачних, фразеологічних, синонімів, антонімів, символів, асоціативних, перекладних, етимологічних, етнолінгвістичних, енциклопедичних): The Oxford English

Dictionary (Ed. by J. Murray), Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged (Ed. by Ph. Gove), The Synonym Finder (Ed. by L. Urdang), A Thesaurus of English Traditional Metaphors (Ed. by P. Wilkinson), Словник української мови: В 11 т., Етимологічний словник української мови: В 7 т., Словник синонімів української мови: В 2 т., Фразеологічний словник української мови (В. Білоноженко, І. Гнатюк), Англо-український фразеологічний словник (К. Баранцев), а також збірок англійських та українських прислів'їв і приказок: The Oxford Dictionary of English Proverbs (Rev. by F. Wilson), Українські приказки, прислів'я і таке інше (М. Номис). Фактичний матеріал становлять лексичні, фразеологічні й паремійні одиниці англійської та української мов, що позначають різні аспекти концепту ЧИСТИЙ, загальною кількістю 628 одиниць (288 одиниць в англійській мові та 340 – в українській).

Для досягнення поставленої мети було застосовано такі **методи дослідження**: етимологічний аналіз, що уможливив встановлення первісної семантичної ознаки концепту ЧИСТИЙ в англійській та українській мовах; зіставний метод забезпечив виявлення подібностей і відмінностей на рівні мовних засобів вираження аналізованого концепту в обох мовах; компонентний аналіз сприяв з'ясуванню семної характеристики мовних одиниць, що вживаються на позначення якості чистого в англійській та українській мовах; методика польового аналізу дала змогу системно представити лексичні та фразеологічні одиниці спільного семантичного простору концепту ЧИСТИЙ з урахуванням ядерних і периферійних зон у його структурі; елементи кількісного аналізу допомогли визначити набір ЛСВ прикметників, що формують лексико-семантичне поле чистого у зіставлюваних мовах.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що в роботі *вперше* здійснено комплексне дослідження семантико-когнітивної структури концепту ЧИСТИЙ в англійській та українській мовах; встановлено набір концептуальних і семантичних ознак аналізованого концепту в зіставлюваних мовах з урахуванням складових його структури (понятійної, асоціативно-образної та ціннісної); виявлено кількісно-якісне співвідношення ЛСВ прикметників-номінантів якості чистого в двох мовах з огляду на їх парадигматичні та синтагматичні зв'язки; визначено типи міжмовних відповідностей у зіставлюваних мовах (відносини перетину, включення, асиметрії) у кореляції з семантико-ідеографічними концептосферами; з'ясовано аксіологічну маркованість концепту ЧИСТИЙ в англійській та україномовній картинах світу залежно від концептосфер СТОСУНКИ МІЖ ЛЮДЬМИ, ПОБУТ, СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО та його асоціативні зв'язки з суміжними концептосферами ПРАЦЯ, ПОЧУТТЯ, РУХ.

Теоретичне значення роботи полягає в подальшому розвитку основних положень

лінгвістичної концептології і лінгвокультурології щодо аксіологічно маркованих концептів. Розгляд концепту ЧИСТИЙ у семасіологічній та ономасіологічній площині розширює теоретичні засади опису його культурно-семантичних та епідигматичних зв'язків у неблизькоспоріднених мовах на тлі суміжних культурно-семіотичних концептів і метафор. Запропонована методика дослідження концепту ЧИСТИЙ може застосовуватися для аналізу інших лінгвокультурних концептів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали роботи можуть бути використані у курсах із “Загального мовознавства”, “Лексикології та стилістики англійської мови”, “Порівняльної типології англійської та української мов”, “Теорії та практики перекладу” і “Лінгвокраїнознавства”, спецкурсів і спецсемініарів із “Зіставного мовознавства”, “Міжкультурної комунікації”, а також в лексикографічній практиці при укладанні ідеографічних словників різних мов.

Апробація результатів дисертації. Головні теоретичні й практичні результати дослідження висвітлювались у доповідях на міжнародних науково-практичних конференціях: “Компаративістика і типологія у сучасній лінгвістичній науці: здобутки і проблеми” (Донецьк, 2005; 2006); “Етнокультурні цінності та сучасна філологія” (Рівне, 2006); “Мова і традиційна народна культура: ідеї, проблеми, пошуки” (Рівне, 2008); на Щорічній конференції професорсько-викладацького складу Національного університету Острозька Академія (Остріг, 2006), а також на науково-звітних конференціях Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету (Рівне, 2004–2008).

Публікації. Проблематику, теоретичні й практичні здобутки дисертаційного дослідження викладено у восьми публікаціях: шести статтях у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України, та тезах двох наукових конференцій.

Структура дисертації. Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (427 найменувань), додатків. Загальний обсяг дисертації – 215 сторінок, основний зміст викладено на 165 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дисертації, охарактеризовано фактичний матеріал і методи його аналізу, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення результатів дослідження, указано форми їх апробації та структуру роботи.

У **першому розділі** “Лінгвокультурний концепт ЧИСТИЙ в аспекті мовних і концептуальних картин світу” уточнюється визначення понять “концептуальна картина

світу”, “мовна картина світу”, “лінгвокультурний концепт”; розмежовуються лінгвокогнітивний і лінгвокультурологічний підходи до аналізу концепту; обґрунтовується коректність вивчення концепту ЧИСТИЙ як лінгвокультурного утворення; визначається структура аналізованого концепту і описуються методи його дослідження.

Аналіз останніх досліджень з проблем мовних і концептуальних картин світу (А. Белова, О. Корнілов, Н. Слухай) засвідчує, що в центрі уваги вчених перебувають поняття, образи, стереотипи і символи повсякденної етнокультурної свідомості певного етносу, зафіксовані в одиницях мови, які репрезентують сукупність знань про світ за допомогою концептів – ідеальних, абстрактних структур, якими людина оперує в процесі мислення.

Основними напрямками вивчення концепту є лінгвокогнітивний і лінгвокультурологічний. Представники першого напрямку (А. Бабушкін, М. Болдирев, С. Жаботинська, О. Кубрякова, М. Мінський, О. Селіванова, Дж. Лакофф, Р. Ленекер, Л. Талмі, Ч. Філлмор, Ж. Фоконьє) інтерпретують концепт як одиницю ментальних або психічних ресурсів свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини. Сутність лінгвокультурологічного підходу до тлумачення концепту полягає в тому, що останній визнається базовою одиницею культури. Зокрема М. Алефіренко, І. Голубовська, В. Жайворонок, О. Левченко, В. Маслова, С. Нікітіна, І. Ольшанський, В. Телія, О. Урисон та ін. розглядають концепт як ментальне утворення, марковане етносемантичною специфікою, і передусім з позиції його місця в системі цінностей соціуму, етимології, історії, асоціацій, з якими він пов'язаний. Основним завданням цього підходу є виявлення “культурної значущості мовної одиниці на основі її співвіднесення з кодами культури” (В. Маслова). Зважаючи на те, що взаємний вплив мови і культури відбувається насамперед на рівні свідомості, будь-яке лінгвокультурологічне дослідження є одночасно і когнітивним.

Одиницею лінгвокультурологічного аналізу вважається лінгвокультурний концепт (далі ЛК), який опредмечується через мову, а тому може бути об'єктивно описаний за допомогою лінгвістичних методів. ЛК відрізняється від решти одиниць, що досліджуються в лінгвокультурології (логоепістема, лінгвокультурема), своєю ментальною природою. Водночас ЛК відмежовується від таких ментальних одиниць, як фрейм, сценарій, скрипт, поняття, передусім акцентуацією його ціннісної складової (В. Карасик, Г. Слишкін). Оскільки поняття духовних цінностей є ключовим у лінгвокультурологічному підході до вивчення концепту, то широке їх виявлення у засобах лексико-семантичної і фразеологічної систем є наслідком аксіологічної маркованості концепту. З огляду на сказане, концепт ЧИСТИЙ визначається в дослідженні як

етнокультурне структурно-сміслове, лексично і фразеологічно вербалізоване утворення, що базується на понятійній основі й містить, окрім поняття, образ і оцінку. Таке розуміння концепту ЧИСТИЙ дозволяє виділити у його структурі понятійну складову (що фіксує дистинктивні ознаки первинної номінації), асоціативно-образну (яка містить ознаки вторинної номінації та образи-еталони) і ціннісну (що відображає асоціативно-вторинні смисли, пов'язані з нормами, оцінками, емотивно-прагматичними настановами певного етносу). Ця семантико-когнітивна структура є релевантною як для англійського, так і для українського концепту ЧИСТИЙ.

Відображення уявлення про якість чистого в мовній свідомості англійського та українського етносів можна представити за допомогою польової моделі. Концепт ЧИСТИЙ є семантичною основою для сигніфікативного і метафоричного полів, внутрішня організація яких визначається семантичними відношеннями поняття чистого з іншими суміжними поняттями і становить підґрунтя для розвитку інтерпретаційного поля. Понятійна, асоціативно-образна та ціннісна складові концепту ЧИСТИЙ утворюють його ядро, формуючись набором ознак фізичного, морального, соціального, національно-культурного характеру, що ґрунтуються на перцептивних образах і оцінці; міжконцептні зв'язки утворюють периферію. Отже, семантико-когнітивна структура концепту ЧИСТИЙ репрезентується у вигляді схеми, горизонтальний напрям якої відбиває його тріадну побудову (понятійна, асоціативно-образна, ціннісна складові), а вертикальний – діадну (ядро, периферія) (рис. 1).

Структура концепту ЧИСТИЙ	Складові концепту ЧИСТИЙ		
	Понятійна	Асоціативно-образна	Ціннісна
Ядро концепту ЧИСТИЙ	дистинктивні ознаки первинної номінації	ознаки вторинної номінації, образи-еталони	оцінка концепту
Периферія концепту ЧИСТИЙ	Міжконцептні зв'язки		

Рис. 1. Семантико-когнітивна структура концепту ЧИСТИЙ

З метою проведення зіставного дослідження семантико-когнітивної структури концепту ЧИСТИЙ в англійській і українській мовах виділяються і зіставляються семантичні компоненти, семантичні та концептуальні ознаки, які характеризують складові

концепту. Терміни *семантичний компонент* (далі СК) та *семантична ознака* (далі СО) конкретизують термін “сема” на різних рівнях узагальнення. Диференціація компонента і ознаки виявляється суттєвою тоді, коли ознаки відображають різні вияви одного компонента. Так, СК ‘відсутність бруду’ може бути представлений СО ‘прозорий’, ‘свіжий’ тощо. Таким чином, один СК може об’єднувати декілька СО. СО є одиницями значення мовних одиниць-вербалізаторів концепту ЧИСТИЙ. Концептуальні ознаки (далі КО) – це одиниці смислу, які виражаються в семантиці вербалізаторів, чітко не прив’язуючись до одного мовного виразника (В. Старко). Так, КО опозитивності представляє якість чистого через відсутність у ній сторонніх елементів, КО трансгресивності характеризує аналізовану якість як результат каузації перетворення (з брудного на чисте), КО медіативності вказує на спосіб досягнення чистоти тощо.

У другому розділі “**Концепт ЧИСТИЙ у лексико-семантичному просторі англійської та української мов**” здійснюється етимологічний аналіз ключових лексем-номінантів якості чистого в англійській та українській мовах і встановлюються ознаки первісної номінації цієї якості; визначаються лексико-семантичні групи прикметників з ідентифікаторами *clean/чистий*; виявляється набір концептуальних і семантичних ознак концепту ЧИСТИЙ, встановлюється їх таксономія та типологія; висвітлюються типи міжмовних семантичних відповідностей.

Етимологічний аналіз ключових лексем-номінантів чистого уможливорює висновки про первісну концептуалізацію аналізованої якості в двох мовах. У мовно-концептуальній картині світу на рівні первісної прелогічної свідомості (за К. Леві-Брюлем) поняття чистого пов’язувалось з ритуальним очищенням, яке здійснювалося за допомогою вогню, омивання, дотику, ритуального сміху, смерті, зцілення, поїдання священної їжі. Внаслідок таких дій об’єкт (людина, тварина) набував стану очищення, позбавлення скверни як елемента, що перешкоджав наближенню до божества.

Різні шляхи ритуального очищення відображені в індоєвропейських коренях, які стали прототипами ключових лексем на позначення чистого: англійської (*clean*) і української (*чистий*). Слово *clean* співвідноситься з індоєвропейськими коренями *gel- (“яскравий, блискучий”), *kel-/*ker- (“горіти, палити”), *kel- (“різати”), слово *чистий* – з *keidtos (“вирубаний, очищений від лісу”). Отже, при найменуванні чистого в германській мовній свідомості у центрі уваги був об’єкт (людина або жертвна тварина), а первісні ознаки відображали якості, набуті ним унаслідок ритуальних дій (“блискучий”, “очищений вогнем”, “порізаний”). Для слов’янської мовної свідомості релевантною виявилася характеристика локусу – місця, яке готували для виконання таких дій (“очищений від лісу”).

Особливості вербалізації концепту ЧИСТИЙ у двох мовах (три ключові лексеми в англійській мові: *clean, clear, pure*, порівняно з однією українською: *чистий*) – результат впливу історичних чинників на розвиток англійської мови: тривале перебування нормандців на території країни спричинило широке запозичення лексики з французької мови (лексеми *clear* і *pure* – французького походження). У зв'язку з цим в англійській мові відбувся перерозподіл значень якості чистого між трьома лексемами. Лексема *чистий* уже в давньоруській мові вживалась на позначення як фізично, так і морально чистого. Це дозволяє зробити висновок про те, що аналізований концепт у сучасній українській мові значною мірою зберіг свій вихідний семантичний спектр.

Аналіз словникових дефініцій ключових номінантів чистого в англійській та українській мовах засвідчує, що якість чистого визначається щодо відсутності сторонніх елементів у характеристиці об'єкта. На підставі цього ознака 'відсутність сторонніх елементів' є категоріальною. Якість чистого може бути первинно притаманною предмету (англ. *clear water* / укр. *чиста вода*), а може бути набутою у результаті дій, спрямованих на видалення бруду (англ. *a clean floor, swept and washed* / укр. *чиста (вимита) підлога*); концептуальні ознаки, які відображають такі властивості, – опозитивність і трансгресивність відповідно. Дві виділені ознаки характеризують концепт ЧИСТИЙ в обох мовах. Для української мовної свідомості важливе також місце, конкретна поверхня, де відсутні зайві елементи (*чисте поле, чисте плесо*); КО, яка актуалізується в таких номінаціях, – локативність (зовнішня).

Понятійну складову концепту ЧИСТИЙ в англійській та українській мовах складають СК, які конкретизують параметри фізичної характеристики чистого. СК 'відсутність бруду' і 'відсутність домішок' наявні в понятійних складових обох мов; СК 'відсутність сторонніх елементів на поверхні' входить до структури концепту ЧИСТИЙ лише в українській мові, а СК 'відсутність елементів, що є перешкодою (зору, руху)', – в англійській. Два останні СК відрізняються своєю спрямованістю: конкретна поверхня, де відсутні сторонні елементи, є релевантною для української мови (*чисте небо*), відсутність цих елементів як перешкод руху і зору (*clear sky, clear road*) – для англійської. На рівні цих СК очевидна різниця у концептуалізації фрагмента дійсності, який репрезентується, оскільки актуалізуються різні КО – локативність в українській мові та опозитивність – в англійській. В українській мові лексема *чистий* вживається на позначення всіх СК понятійної складової концепту, а в англійській мові різні компоненти позначаються різними лексемами: *clean* (на позначення компонента 'відсутність бруду'), *clear* (на позначення компонента 'відсутність елементів, які є перешкодою'), *pure* (на позначення компонента 'відсутність домішок').

СО, що характеризують компонент ‘відсутність бруду’ у зіставлюваних мовах: англ. ‘clean – free from dirt’/ укр. ‘чистий – без бруду’ (*clean air*, *чистий сніг* – експлікується КО опозитивність), англ. ‘clear – transparent’/ укр. ‘чистий – прозорий’ (*clear water*, *чиста вода* – КО опозитивність), англ. ‘clean – fresh’/ укр. ‘чистий – свіжий’ (у разі активізації КО опозитивності актуалізується сема ‘новий’: *чиста сорочка* – “не ношена”, “нова”; у разі експлікації КО трангресивності актуалізується сема ‘очищений, випраний’: *чиста сорочка* – “випрана”) є еквівалентними. Ознаки англ. ‘clean – neat’/ укр. ‘чистий – охайний’ перебувають у відносинах включення, оскільки українська мова, окрім спільних конкретизаторів цієї ознаки, має культурно зумовлене значення, втілене в номінації *чиста половина* (будинку). СО ‘чистий – очищений’ вербалізується в українській мові дієприкметниками *вибитий*, *вилізаний*, *вимитий* тощо (27 од.), які вказують на спосіб очищення від бруду, отже, КО, що експлікується в цій групі позначень чистого, – медіативність. Лексичні одиниці-вербалізатори відповідної ознаки ‘clean – freed from dirt’ в англійській мові (31 од.) містять інформацію про спосіб видалення бруду (*washed*, *swept*, *scraped*), а тому тут експлікується також КО медіативність. Одиниці, які конкретизують знаряддя очищення (*brushed*, *mopped*, *sponged*), актуалізують КО інструментивність; а ті, що уточнюють місце процесу очищення (*tubbed*), – КО локативність (внутрішню).

СК ‘відсутність домішок’ характеризується СО англ. ‘pure – without admixture’/ укр. ‘чистий – бездомішковий’ (*pure gold* / *чисте золото*) та англ. ‘pure – undiluted’/ укр. ‘чистий – нерозведений’ (*pure alcohol* / *чистий спирт*), які є еквівалентними в обох мовах. У цих номінаціях експлікується КО опозитивність, оскільки йдеться про збереження інгерентної властивості речовини.

СК і СО, що формують асоціативно-образну складову, виникають у результаті метафоричного перенесення, в основі якого лежить загальна ідея чистого як “звільнення від сторонніх елементів”. СК понятійної складової концепту ЧИСТИЙ є базою семантичної деривації лексем на позначення чистого та утворення вторинних смислів при метафоричному перенесенні ознак-дескрипторів фізичної чистоти з матеріальної сфери на нематеріальну. Так, СК ‘морально чистий’ наявний в асоціативно-образній складовій концепту ЧИСТИЙ англійської та української мов, але концептуалізація моральної чистоти у цих мовах неоднакова. В англійській мові вона визначається щодо відсутності конкретних аморальних якостей, які через заперечення репрезентуються на мовному рівні в СО, що характеризують аналізований компонент і втілюються в лексичних одиницях *irreproachable*, *sinless* тощо. Саме ці ознаки є еквівалентними в англійській і українській мовах: англ. *clean hands* / укр. *чисті руки* (“які не робили нічого поганого”). Семантичні ряди лексем англ. *clean*, *clear*, *pure* та укр. *чистий* у значенні “морально чистий”

утворюються лексичними одиницями, що поділяються на дві смислові групи: 1) містять назву аморальної риси, щодо відсутності якої визначається моральна чистота (англ. *guiltless, inculpable, impeccable* (6 од.); укр. *безгрішний, невинний, незганьблений, непорочний* (14 од.); 2) включають позначення плями або бруду (англ. *immaculate, spotless, stainless, undefiled, untainted* (14 од.); укр. *незаплямлений, незаплямований* (2 од.).

Етична категорія моральної чистоти концептуалізується в українській мовній свідомості ще і як така, яка репрезентує високі моральні якості. На концептуальному рівні вона сприймається як “добра, правильна”, а на мовному – характеризується СО, що представляють ці якості: щирість, відвертість тощо. Такі ознаки не мають відповідників в англійській мові (укр. *чиста усмішка, чистий погляд*). Семантичні ознаки, властиві СК ‘морально чистий’ в англійській та українській мовах, перебувають у відносинах перетину: окрім ознак, які є еквівалентними (англ. ‘clean – fair’/ укр. ‘чистий – чесний’; англ. ‘pure – innocent’/ укр. ‘чистий – невинний’; англ. ‘pure – chaste’/ укр. ‘чистий – цнотливий’; англ. ‘clean – guiltless’/ укр. ‘чистий – невинуватий’), у кожній з мов наявні також специфічні ознаки: ‘clean – decent’ (*a clean party*) характеризує моральну чистоту в англійській мові, ‘чистий – щирий’ (‘відвертий’, ‘правдивий’) – в українській.

З відсутністю бруду в субстанції в обох мовах асоціюється бездимне полум’я. Але в номінаціях цього явища відображена неоднакова концептуальна наповненість корелятивів: ‘clear – transparent’ (*clear flame*) в англійській мові та ‘чистий – яскравий’ (*чистий вогонь*) – в українській. Аналізовані одиниці є частково еквівалентними. Ознака ‘чистий – не пов’язаний з брудом’ (*чиста робота*) існує лише в українській мові.

СК ‘відсутність домішок’ є семантичною основою для таких метафоричних перенесень в англійській мові: ‘pure – of high quality’, ‘pure – pure-blooded’, ‘pure – perfect’, ‘pure – abstract’; в українській мові – ‘чистий – високоякісний’, ‘чистий – чистокровний’, ‘чистий – справжній’, ‘чистий – абстрактний’, ‘чистий – непідроблений’. Еквівалентними з них є СО ‘pure – of high quality’/‘чистий – високоякісний’; ‘pure – pure-blooded’/‘чистий – чистокровний’; ‘pure – abstract’/‘чистий – абстрактний’. СО ‘pure – perfect’ (*pure religion*) перебуває у відносинах часткової еквівалентності з ознакою ‘чистий – справжній’ (*чиста релігія*), оскільки простежуються розбіжності в диференціальних семах. Ознака ‘чистий – непідроблений’ (*чисті червінці*) не має відповідника в англійській мові.

На основі асоціації з відсутністю сторонніх елементів на поверхні постала СО ‘чистий – звільнений’ (*чиста земля*), яка не має відповідника в англійській мові.

Корелятивними є також СО англ. ‘clean – even’ (*clean line*) / укр. ‘чистий – чітко окреслений’ (*чисті лінії*), англ. ‘clear – without harshness’ (*clear laughter*) / укр. ‘чистий – без хрипоті’ (*чистий голос*), англ. ‘pure – free from error’ (*pure French*) / укр. ‘чистий –

правильний' (*чиста мова*) тощо.

Отже, аналіз СК, СО і КО понятійної та асоціативно-образної складових концепту ЧИСТИЙ в англійській та українській мовах засвідчує відмінності на тлі виявлених подібностей у концептуалізації та лексико-семантичному представленні різних аспектів чистого в двох мовах.

У третьому розділі “Ідеографічно-семантична категоризація концепту ЧИСТИЙ у фразеологічних одиницях англійської та української мов” визначаються стереотипно-еталонні характеристики аналізованого концепту в двох мовах, виявляється його аксіологічна маркованість з урахуванням різних сфер денотації та встановлюються міжконцептні зв'язки.

Людина завжди намагається абстрактне інтерпретувати в термінах чуттєвого досвіду, знайти аналогію між абстрактним поняттям чистого і конкретним об'єктом реального світу, який стає “неперевершеним еталоном якості” (А. Вежбицька). Еталон є образною формою вираження якості чистого через певну реалію, а система образів-еталонів (В. Телія) входить до складу асоціативно-образної складової концепту ЧИСТИЙ. З метою виявлення національно-культурної специфіки образів-еталонів в англійській та українській лінгвокультурах в роботі проаналізовано компаративні фразеологічні одиниці (далі КФО), а також компаративні паремії, об'єднані спільною семантикою чистого. Матеріалом дослідження стали ад'єктивні КФО, утворені за продуктивною моделлю (*as*) + *A* + *as* + *N* у зіставленні з ад'єктивними стійкими порівняннями української мови, побудованими за моделлю *A* + *як* + *N*.

З'ясовано, що в системах еталонів порівняння якості чистого англійської та української мов існують суттєві відмінності: характеризуючи фізичний або моральний аспект чистого, носії відповідних мов оперують різними системами образів, що пояснюється особливостями культури двох етносів та різними реаліями, характерними для життя англійців і українців. Необхідно брати до уваги також мовні особливості, зокрема те, що загальна кількість КФО на позначення аспектів чистого є більшою в англійській мові (27 од.), порівняно з українською (16 од.).

Семантичні ознаки, які експлікуються в КФО на позначення фізичної чистоти, спільні для обох мов: англ. ‘clean – free from dirt’/ укр. ‘чистий – без бруду’, англ. ‘clear – transparent’/ укр. ‘чистий – прозорий’, англ. ‘clean – neat’/ укр. ‘чистий – охайний’. У КФО на позначення моральної чистоти представлені різні семантичні ознаки компонента ‘морально чистий’: ‘pure – innocent’, ‘pure – chaste’ в англійській мові та ‘чистий – невинний’, ‘чистий – безгрішний’, ‘чистий – щирий’, ‘чистий – чесний’ – в українській. Окремі семантичні групи репрезентовані неоднаково: найбільш чисельними з них в

англійській мові є ‘clean – free from dirt’ (8 од.) та ‘morally pure’ (9 од.), а в українській – ‘чистий – прозорий’ (7 од.).

Концептуальні сфери, з яких вибираються еталони порівняння в двох мовах, переважно різні: в англійській мові це – MAN, ANIMALS, PLANTS, CLOTHES, DRINKS, SHIPPING, GAMES, в українській – ЛЮДИНА, ГРОШІ, ЧАС, відповідно денотати, з якими співвідносяться аналізовані ознаки чистого в двох мовах, також різні. Спільними концептосферами є ЛЮДИНА, АРТЕФАКТИ, ПРИРОДНІ ОБ’ЄКТИ, ГРОШІ, проте і в їх межах денотати не завжди збігаються.

У разі, коли певна ознака концепту ЧИСТИЙ співвідноситься з однаковим денотатом, стійкі порівняння в двох мовах є повністю еквівалентними (збігаються як у плані змісту, так і в плані вираження): англ. *(as) clear as crystal* / укр. *чистий; як кришталь*. Явище повної еквівалентності КФО спостерігається лише в межах семантичної групи ‘чистий – прозорий’: англ. *(as) clear as water* / укр. *чистий, як вода*. Ад’єктивні англійські та українські КФО, що зіставляються в межах інших семантичних груп і характеризують якість фізично чистого, є фразеологічними аналогами: вони мають спільну семантику, оскільки в них експлікується одна й та ж ознака, проте співвідносяться з різними денотатами, отже, мають різну внутрішню форму, що виражається у відмінностях лексичного складу відповідних одиниць: англ. *(as) clean as a die (a new pin, a button-stick)* (експлікується ознака англ. ‘clean – free from dirt’ / укр. *чистий, як риб’яче око*).

Стійкі порівняння, що будуються на підставі стереотипних ситуацій, зіставляються також як фразеологічні аналоги: англ. *You might have eaten your dinner off the floor!* (“very clean”) / укр. *Попрочищено, попромітано – хоч каші покинь* (“дуже чисто”).

Компонент ‘морально чистий’ представлений різними ознаками, що співвідносяться з різними денотатами у компаративному фразеологічному фонді обох мов; відповідно фразеологічні одиниці, в яких ці ознаки експлікуються, є безеквівалентними: англ. *as chaste as Penelope (a veiled nun)*; укр. *чистий* (“чесний, правдивий”), *як лід*.

Найпоширеніший тип порівняння в обох мовах побудований на зіставленні з природними об’єктами: англ. *(as) clear as water*, укр. *чистий, як роса* (8 од. в англійській мові та 7 од. в українській). У двох мовах однаковий об’єкт може вибиратись як еталон різних аспектів чистоти: англ. *(as) clean as a new penny* (“very clean” і “of someone neatly dressed and clean”), укр. *чистий, як лід* (“чесний”) і *чистий, як крига* (“прозорий”). Наявні також приклади, коли в двох лінгвокультурах як значущі обираються різні властивості одного об’єкта: англ. *“I kept ‘e like amber”* (здатність бурштину зберігати різних комах) і укр. *чистий, як бурштин* (‘чистий – прозорий’).

Аксіологічна маркованість концепту ЧИСТИЙ у координатах “добре – погано” набуває конкретного наповнення залежно від концептуальної сфери, в якій актуалізується певна ознака аналізованого концепту. Якість фізично чистого в паремійному фонді обох мов представлена ознаками англ. ‘clean – free from dirt’/ укр. ‘чистий – без бруду’ і англ. ‘clean – neat’/ укр. ‘чистий – охайний’. Ознака ‘чистий – охайний’ співвідноситься з концептуальними сферами ПОБУТ і СТОСУНКИ МІЖ ЛЮДЬМИ в українській мові і з концептосферою ПОБУТ – в англійській. Ознака ‘чистий – без бруду’ корелює з концептосферою СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО в обох мовах.

Основна характеристика фізично чистого у межах концептосфери ПОБУТ – охайність – в прислів’ях і приказках обох мов характеризує зовнішність людини і стан її помешкання, визнається нормативною категорією в обох лінгвокультурах, а тому й маркується позитивно. В пареміях української мови ознака ‘чистий – охайний’ представлена імпліцитно, позитивна оцінка дається їй через ідею негативного ставлення до категорії неохайності: *То лінива дівка, як не метена долівка*. В англійській мові, навпаки, вона має експліцитне вираження: *Cleanliness is next to godliness*. У межах співвідношення фізична / моральна чистота в українській лінгвокультурі перевага надається останній: *Нічого, що руки чорні, аби душа була чиста*. Таке протиставлення не відображається в англійських пареміях.

У паремійних фондах обох мов представлені одиниці, в яких ознака ‘чистий – охайний’ втрачає позитивну маркованість. Англійські та українські паремії відтворюють альтернативні ситуації, що надають перевагу одному із двох можливих станів суб’єкта / об’єкта. Порівняно з іншими життєвими цінностями, охайність не завжди виявляється головною: англ. *Linen often to water, soon to tatter*, укр. *Ведмідь ніколи не вмиває[ци]я, то він здоров про те*.

Проекція чистого як характеристики фізичної якості на стосунки між людьми характерна лише для української культури: *Не люби мене, коли я до церкви йду, а люби мене, коли я коло печі стою*. Українська мовна свідомість виокремлює залежність охайних доглянутих чоловіка та дитини від наявності дружини і матері відповідно: *Якби не мила, так і сорочка не була б біла. Сорочка біленька – є мати рідненька*; від святкових та несвяткових днів: *Мити-білити – завтра Великдень. Як неділя, то й сорочка біла*; робить акцент на незалежності охайності від соціального та матеріального становища людини: *Що у тих багачок та по сімдесят сорочок, а в мене одна, та й та біла щодня*. Англійських прислів’їв та приказок з такими стереотипними уявленнями про охайність у побуті не зафіксовано.

У межах концептосфери СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО в обох мовах ознака

‘чистий – без бруду’ переосмислюється як негативна, оскільки в пареміях даної групи актуалізується сема “неродючий” (про землю): англ. *Clean heels, light meals*, укр. *На чорній землі жито сіють, а по білій собаки гавкають*; а в українській мові – також семи “пустий”, “бідний”, “ледачий”: *Де надворі чисто, там у хліві пусто. Білі руки чужу роботу люблять*.

Прислів'я та приказки відображають спільне для двох етносів уявлення про чисту совість як необхідну умову спокійного (щасливого) життя людини (укр. *Хто чисте сумління має, той спокійно спати лягає*) з тією різницею, що в англійській лінгвокультурі воно більш деталізоване: чиста совість забезпечує відчуття захищеності і впевненості в будь-яких життєвих ситуаціях (англ. *Clear conscience is a coat of mail. Clear conscience is a sure card*). У прислів'ях обох мов наголошується на необхідності дбати про чистоту совісті, не порушуючи норм і законів, оскільки хоч раз втрачену моральну чистоту неможливо відновити: англ. *A small stain will smear white stockings*; в українських пареміях акцент ставиться на ролі мовленнєвої діяльності в процесі формування репутації людини: укр. *Вода все сполоще, тільки злого слова ніколи*. Для обох лінгвокультур виявляється важливим те, що совість (нечиста) може негативно впливати на стосунки між людьми: англ. *Whose conscience is cumbered and stands not clean, of another man's deeds the worse he will deem*, укр. *Якби сам був білий, то б не чорнив другого*; заплямовану совість неможливо реабілітувати: англ. *A crow is never the whiter for washing herself often*, укр. *І у морі не сполощеш брудного сумління*.; моральна чистота ставиться вище за матеріальний достаток: англ. *God looks to clean hands, not to full ones*, укр. *Лучче цнота у болоті, ніж нецнота в золоті*; неможливо залишатись чистою людиною в брудній справі: англ. *He who scrubs every pig he sees will not long be clean himself*, укр. *З брудної води ще ніхто чистим не вийшов*. Спільним є і уявлення про те, що моральну чистоту важко зберегти. В українській лінгвокультурі це пояснюється тим, що репутація людини залежить не тільки від її власних вчинків і поведінки у суспільстві, а ще й від людського поговору, оскільки очорнити можна і чисту людину: *Хоч би й був чистий, як лід, а білий, як сніг, то тебе обмовлять з голови до ніг*. Англійська мовна свідомість відображає неможливість відповідати всім моральним чеснотам як основну перешкоду для збереження моральної чистоти: *There is no wool so white but a dyer can make it black*. Водночас у паремійних фондах обох мов наявні одиниці, в яких моральна чистота сприймається як абсолютна категорія, непідвладна зовнішнім впливам: чиста людина залишається чистою, її неможливо очорнити: англ. *A clean hand wants no washing*, укр. *До чистої води олива не пристане*. Отже, спільним є логічний зміст паремій даної групи, а специфіка виявляється в їх образності, у місцевих реаліях і поняттях.

Словники двох мов фіксують фразеологізми з лексемами на позначення чистого та очищення, які вербалізують різноманітні концептосфери, пов'язані не лише з якістю чистого. Ситуації, в яких спостерігаються процеси очищення (миття, прання, метіння), стають джерелом аналогій для опису інших об'єктів; в інтегрованому змісті фразеологізмів лексеми-номінанти чистого втрачають буквальну семантику і позначають інші культурні коди: соматичний, предметний, часовий тощо. Асиметрія концептуальних рівнів двох мов полягає в розбіжностях прототипів, специфічності асоціативних полів навколо концептів, способах вербалізації концептів та ступенях дискретизації певних концептуальних просторів.

В англійській мові комплекси-прототипи містять лексеми на позначення миття як процесу очищення загалом (*wash, washing*) і прання (*wash, bucking, steep*) та миття рук (*wash hands*) зокрема; лексеми *clean* у різних дистрибуціях (*to clean (well, nose), clean (manger, street, road, water, nest)*) і *white (meal, wall, paper, shirt)*, лексему *sweep*; в українській – лексеми *чистий (вода), мести (двір, хату), мити (руки)*.

Так, зі сценарієм миття в англійській мові асоціюються уявлення про марну працю: *He that washes an ass's head loses both his soap and his labour*; взаємну допомогу: *One hand washes another (and both the face)*; розумний вибір: *For washing his hands, none sells his lands*; про те, що за все потрібно платити: *One hand will not wash the other for nothing*. Комплекси-прототипи з компонентом *clean*, переосмислюються у напрямках окомілювання: *Painting the pump will not clean out the well*; необхідності змін у житті: *Your slate wants cleaning*; заздощів: *The other side of the street always looks cleanest*; вибору жінки з хорошої сім'ї: *Choose your bird out of a clean nest*.

Зі стереотипом чистої води в українській мовній свідомості пов'язані уявлення людини про характер (тихий, спокійний): *І водою не замутишь*; про одруження: *Не жаль утопитися в чистій воді*; про поведінку в певних умовах: *Не виливай каламутну воду, доки чисту не найдеш*. Сценарій підмітання асоціюється зі змінами, яких можна очікувати від нового керівництва: *Новий віник добре замітає*.

Акціональні сценарії миття, прання, підмітання, стереотипи чистої води, мітли співвідносяться з такими концептуальними сферами: в англійській мові – FAMILY RELATIONS, RELATIONS BETWEEN PEOPLE, APPEARANCE, INTELLECTUAL ACTIVITY, FEELINGS, HEALTH, LABOUR, TIME, MOVEMENT; в українській мові – РИСИ ХАРАКТЕРУ ЛЮДИНИ, СТОСУНКИ МІЖ ЛЮДЬМИ, СІМЕЙНІ СТОСУНКИ.

ВИСНОВКИ

Лінгвокультурний концепт ЧИСТИЙ визначається, з одного боку, як результат пізнавальної діяльності особистості та суспільства в процесі сприйняття якості чистого та інтерпретація цієї якості у мовній свідомості, а з іншого, – як етнокультурне структурно-сміслове, лексично і фразеологічно вербалізоване утворення, що ґрунтується на понятійній основі й містить, окрім поняття, образ і оцінку.

У семантико-когнітивній структурі концепту ЧИСТИЙ виділяються три якісно відмінні складові: понятійна (представлена ознаками первинної номінації, що корелюють з сигніфікативним полем), асоціативно-образна (репрезентована образно-метафоричними номінаціями чистого й співвіднесена з метафоричним полем) та ціннісна (відбита через асоціативно-вторинні смисли інтерпретаційного поля, пов'язані із нормами, оцінками різних аспектів чистого). Понятійна, асоціативно-образна і ціннісна складові становлять ядро концепту, тим часом як периферія представлена кореляціями концепту ЧИСТИЙ з суміжними концептосферами. Ця структура є релевантною як для англійської, так і для української мов.

Концепт ЧИСТИЙ має глибокі сакральні корені. Аналіз етимонів ключових слів-номінантів чистого в англійській та українській мовах засвідчив відмінності у первісній концептуалізації аналізованої якості в релігійно-міфологічних картинах світу, виражену в неідентичних ритуальних діях представників обох етносів: помазання об'єкта-жертви в германській культурі та розчищення території для здійснення жертвоприношення – в слов'янській.

Чистота неоднаково концептуалізується в англійській та українській мовних свідомостях, що виражається в наборі концептуальних ознак і семантичних компонентів, які характеризують понятійну складову концепту ЧИСТИЙ. Спільними є концептуальні ознаки опозитивності, трансгресивності, медіативності; ознака локативності має різну просторову спрямованість: зовнішню – в українській мові та внутрішню – в англійській; ознака інструментивності наявна лише в англійській мові. Семантичні компоненти 'відсутність бруду', 'відсутність домішок' характеризують понятійну складову в обох мовах, компонент 'відсутність сторонніх елементів на поверхні' – в українській мові, 'відсутність елементів, що є перешкодою зору, руху' – в англійській.

Асоціативно-образна складова концепту ЧИСТИЙ в обох мовах представлена семантичним компонентом 'морально чистий', який характеризується ознаками, що перебувають у відносинах перетину ('clean – fair'/ 'чистий – чесний', 'clean – decent', 'чистий – щирий'), низкою корелятивних ('pure – of high quality'/ 'чистий – високоякісний', 'pure – abstract'/ 'чистий – абстрактний') та аломорфних ('чистий –

справжній’) семантичних ознак вторинної номінації.

Якість фізично і морально чистого порівнюється в англійській і українській мовах з різними реаліями (шпилька, срібло, роса, сльоза), що свідчить про існування у кожній мові специфічної системи образів-еталонів чистого. Водночас зіставлення артефактних порівнянь переважають, коли експлікуються ознаки англ. ‘clean – free from dirt’/ укр. ‘чистий – без бруду’ і англ. ‘clean – neat’/ укр. ‘чистий – охайний’, натуромірні порівняння є релевантними для ознаки англ. ‘clear – transparent’/ укр. ‘чистий – прозорий’, а натуромірно-антропомірні – для компонента англ. ‘morally pure’/ укр. ‘морально чистий’

Спільним для носіїв наївної свідомості обох мов є християнізований стереотип осмислення чистоти, що виражається у фундаментальних цінностях обох лінгвокультур (охайність, моральна чистота). Специфічність ціннісної картини світу стосовно окремого її фрагмента – концепту ЧИСТИЙ – в англійській та українській мовах виявляється в різній номінативній щільності (113 од. в українській мові та 67 – в англійській) і різній оцінній кваліфікації ознак аналізованого концепту (проекція чистого як характеристики фізичної якості на відносини між людьми характерна лише для української культури).

Акціональні сценарії (washing / прання, sweeping / підмітання) та стереотипи (clear water / чиста вода, broom / мітла) корелюють з артефактними, природними і соціальними сферами в обох мовах. З’ясовано, що периферія концепту ЧИСТИЙ, представлена його кореляціями з суміжними концептосферами, ширша в англійській мові (27 кореляцій), порівняно з українською (15 кореляцій).

Перспективами дослідження є подальше застосування запропонованої методики для зіставно-типологічних досліджень суміжних лінгвокультурних концептів (БРУД, ПРАВДА/НЕПРАВДА тощо).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Потапчук С.С. Особливості семантичної структури лексеми на позначення концепту “чистий” в англійській і українській мовах // Слов’янський вісник: Зб. наук. пр. Серія “Філологічні науки” Рівненського державного гуманітарного університету та Рівненського інституту слов’янознавства Київського славістичного університету. – Вип. 5. – Рівне: РІСКСУ, 2004. – С. 196–201.

2. Потапчук С.С. Понятійна складова концепту ЧИСТИЙ в англійській та українській мовах // Наука і сучасність: Зб. наук. пр. Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – Т. 52. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – С. 205–212.

3. Потапчук С.С. Експлікація семантичних ознак концепту *чистий* у компаративних фразеологічних одиницях англійської та української мов // Проблеми

семантики слова, речення та тексту: Зб. наук. пр. Київського національного лінгвістичного університету. – Вип. 16. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 157–164.

4. Потапчук С.С. Етимологічний аналіз ключових лексем-вербалізаторів концепту ЧИСТИЙ в англійській і українській мовах // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах: Зб. наук. пр. / В.Д. Каліущенко (ред. кол.) та ін. – Вип. 13. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – С. 192–200.

5. Потапчук С.С. Семантико-когнітивні особливості компоненту *морально чистий* образної складової концепту ЧИСТИЙ в українській і англійській мовах // Слов'янський вісник: Зб. наук. пр. Серія “Філологічні науки” Рівненського державного гуманітарного університету та Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету. – Вип. 6. – Рівне: РІСКСУ, 2006. – С. 210–214.

6. Потапчук С.С. Лінгвокогнітивний і лінгвокультурологічний підходи до вивчення концепту у сучасному мовознавстві // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Зб. наук. пр. Рівненського державного гуманітарного ун-ту. – Вип. 15. – Рівне: РДГУ, 2007. – С. 104–109.

7. Потапчук С.С. Понятійна складова концепту ЧИСТИЙ у пареміологічному фонді української та англійської мов // Матеріали IV Міжнародного лінгвістичного семінару “Компаративістика і типологія у сучасній лінгвістичній науці: здобутки і проблеми” 10–13 червня 2005 р. / Відп. ред. В.Д. Каліущенко. – Донецьк: ДонНУ, 2005. – С. 125–129.

8. Потапчук С.С. Структура асоціативно-образної складової концепту ЧИСТИЙ в англійській та українській мовах: зіставний аналіз компонентів і ознак // Матеріали V Міжнародного лінгвістичного семінару “Компаративістика і типологія у сучасній лінгвістичній науці: здобутки і проблеми” 8–11 червня 2006 р. / Відп. ред. В.Д. Каліущенко. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – С. 122–126.

АНОТАЦІЇ

Потапчук С.С. Семантико-когнітивна структура концепту ЧИСТИЙ в англійській та українській мовах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2008.

У дисертації представлено цілісний зіставно-типологічний аналіз семантико-когнітивної структури концепту ЧИСТИЙ в англійській та українській мовах з огляду на його номінативну та ідеографічну репрезентацію. Крізь призму зіставної

лінгвокультурології та теорії концептуального аналізу здійснено структурно-семантичну реконструкцію концепту ЧИСТИЙ та виявлено принципи його семантико-концептуальної організації в англійській та українській мовних картинах світу. Визначено набір концептуальних (опозитивність, трансгресивність) та семантичних ('clean – fresh'/'чистий – свіжий') ознак аналізованого концепту з урахуванням складових його структури (понятійної, асоціативно-образної, ціннісної), виокремлено і зіставлено семантичні поля концепту ЧИСТИЙ в порівнюваних мовах з їх ядерною та периферійною зонами, виявлено основні семантико-ідеографічні сфери концепту ЧИСТИЙ (фізично чистий, морально чистий); з'ясовано аксіологічну маркованість та визначено асоціативні зв'язки досліджуваного концепту з урахуванням його концептуальних корелятивів (СІМЕЙНІ СТОСУНКИ, ПРАЦЯ, ПОЧУТТЯ).

Ключові слова: лінгвокультурний концепт ЧИСТИЙ, концептуальна сфера, понятійна складова концепту, асоціативно-образна складова концепту, ціннісна складова концепту, концептуальна ознака, семантична ознака.

Потапчук С.С. Семантико-когнитивная структура концепта ЧИСТЫЙ в английском и украинском языках. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2008.

В диссертации осуществлен целостный сопоставительно-типологический анализ семантико-когнитивной структуры концепта ЧИСТЫЙ в английском и украинском языках с учетом его номинативной и идеографической репрезентации.

Лингвокультурный концепт ЧИСТЫЙ рассматривается в исследовании как этнокультурное структурно-смысловое, лексически и фразеологически вербализированное образование, которое базируется на понятийной основе и содержит, кроме понятия, образ и оценку. Такой подход позволяет выделить в структуре концепта три составляющие: понятийную (фиксирует дистинктивные признаки первичной номинации), ассоциативно-образную (представлена образно-метафорическими номинациями) и ценностную (отображает ряд ассоциативно-вторичных смыслов, связанных с нормами, оценками разных аспектов чистого).

Анализ этимонов ключевых слов-номинантов чистого в английском и украинском языках выявил разницу в первичной концептуализации этого качества в религиозно-мифологических картинах мира, выражающуюся в неидентичных ритуальных действиях

представителей двух этносов: помазания жертвы в германской культуре и очистки территории для свершения жертвоприношения – в славянской.

Сопоставительный анализ семантико-когнитивной структуры концепта проводится с учетом концептуальных и семантических признаков, характеризующих каждую из составляющих. Установлено, что чистота неодинаково концептуализируется в английском и украинском языковом сознании. Понятийную составляющую концепта ЧИСТЫЙ в двух языках представляют семантические компоненты (СК), конкретизирующие параметры физической характеристики чистого. СК ‘отсутствие грязи’ и ‘отсутствие примесей’ характеризуют понятийные составляющие концепта в двух языках, СК ‘отсутствие посторонних элементов на поверхности’ присутствует в структуре концепта ЧИСТЫЙ в украинском языке, СК ‘отсутствие элементов, являющихся препятствием движению, зрению’, – в английском. Два последних СК отличаются своей направленностью: конкретная поверхность, на которой отсутствуют посторонние элементы, находится в центре внимания в украинском языке, а в английском – отсутствие этих элементов как препятствий движению, зрению. На уровне этих СК очевидна разница в концептуализации чистого, поскольку актуализируются разные концептуальные признаки (КП) – локативность в украинском языке и оппозитивность – в английском. СК ‘отсутствие грязи’ и ‘отсутствие примесей’ конкретизируются рядом семантических признаков (‘прозрачный’, ‘свежий’ и т.д.), набор которых совпадает в двух языках. В результате сопоставительного анализа ЛСГ установлено отсутствие в украинском языке номинаций типа *brushed, mopped*, в которых эксплицируется КП инструментивность.

Семантические компоненты понятийной составляющей являются базой для семантической деривации лексем, обозначающих чистое, и образования ряда вторичных смыслов при метафорическом перенесении признаков-дескрипторов физической чистоты с материальной сферы на нематериальную, которые репрезентируют ассоциативно-образную составляющую концепта ЧИСТЫЙ. Общим компонентом этой составляющей для двух языков является СК ‘морально чистый’, представленный рядом семантических признаков (‘chaste’/‘цнотливий’, ‘guiltless’/‘невинуватий’ и т.д.), находящихся в отношениях пересечения.

Исследование показало, что качество физически и морально чистого сравнивается в английском и украинском языках с разными реалиями, что подтверждается существованием в каждом из языков специфической системы образов-эталонов чистого. Но сам принцип сравнения одинаков: артефактные сравнения преобладают при экспликации семантических признаков англ. ‘clean – free from dirt’/ укр. ‘чистий – без бруду’ и англ. ‘clean – neat’/ укр. ‘чистий – охайний’, натуромерные сравнения – для

признака англ. ‘clear – transparent’/ укр. ‘чистий – прозорий’, а натуромерно-антропомерные – для компонента англ. ‘morally pure’/ укр. ‘морально чистий’.

Установлено, что общим для двух лингвокультур является христианизированный стереотип чистоты, что находит выражение в фундаментальных ценностях утилитарного и морального порядка (аккуратность, моральная чистота).

Ключевые слова: лингвокультурный концепт ЧИСТЫЙ, концептуальная сфера, понятийная составляющая концепта, ассоциативно-образная составляющая концепта, ценностная составляющая концепта, концептуальный признак, семантический признак.

Potapchuk S.S. Semantic and Cognitive Structure of the Concept of CLEAN in the English and Ukrainian Languages. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in philology in speciality 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics. – Drahomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2008.

The dissertation represents a complex contrastive and typological analysis of the semantic-cognitive structure of the concept of CLEAN in English and Ukrainian, being carried out within nominative and idiographic aspects. In the highlight of Contrastive Ethnolinguistic Studies and Theory of Conceptual Analysis, is there performed and revealed a structure-semantic reconstruction of the concept of CLEAN, as well as the principles of its semantic-conceptual organization in the English and Ukrainian language pictures of the world. The set of the conceptual (oppositive, transgressive) and semantic (‘clean – fresh’/‘чистий – свіжий’) marks is determined, due to the concept structure constituents (conceptual proper, imagery-associative and value), the semantic fields (their nucleus and periphery zones) of the concept of CLEAN in the contrasted languages are singled out and compared, the main ideographic conceptual domains (physically clean, morally pure) are revealed, the analyzed concept being axiologically marked and its associative linkage, due to the scope of its conceptual correlates are determined (FAMILY RELATIONS, LABOUR, FEELINGS).

Key words: ethnolinguistic concept of CLEAN, conceptual domain, the conceptual constituent of a concept, the imagery-associative constituent of a concept, the value constituent of a concept, conceptual mark, semantic mark.